

Республіки було збільшено за рахунок районів, населених переважно українцями. Територіальні зміни без урахування етнічного складу населення заклали передумови придністровської проблеми, яка і сьогодні залишається далекою до вирішення.

Тарнавський І.С.,

*професор кафедри історії України
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук*

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СТРАТЕГІЧНИХ ПЛАНАХ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ

У статті розкрито плани нацистської Німеччини щодо Українських земель; причини національно-визвольного руху, що розгортався на західноукраїнських землях, та створення окупаційної адміністрації, яка формувала власну модель суспільного життя й соціально-економічних відносин.

Ключові слова: нацистська Німеччина, українське питання, експансіоністські ідеї, національно-визвольний рух.

The article reveals Nazi Germany's plans according to Ukrainian lands; reasons of national liberation movement that spread over the lands of Western Ukraine and formation of occupation administration that formed its own model of social life and socio-economic relations.

Key words: Nazi Germany, Ukrainian problem, expansionist ideas, national liberation movement.

Так склалося історично, що експансіоністські прагнення сусідніх держав щодо України мають досить давню історію. Зокрема, їй доволі часто відводилося важливе місце в майбутній системі німецьких володінь. Як відомо, ще прусський король Фрідріх II писав, що Україна є найбагатшою частиною Російської імперії і може зацікавити нащадків прусських королів.

Ця ідея була поширена в урядових колах Німеччини під час Кримської війни 1853–1856 рр. та після франко-прусської війни

1870–1871 рр. У 1888 р. під час Болгарської кризи в берлінському журналі “Die Gegenwart” філософ Едуард фон Гартман у своїй статті “Russlandin Europa” опублікував перший план розчленування Росії Німеччиною. Зокрема, він запропонував розділити східного сусіда на окремі національні держави.

Філософ був переконаний, що немає жодних підстав для існування росіян і українців у межах єдиного Російського Світу чи державного організму. На його думку, «московіти» мають залишатися в басейні Волги, а українці — проживати в районі Подніпров'я. Тобто Волго-Донський і Дніпровський річкові басейни повинні заселятися двома різними народами — «московітами» і «українцями».

Він рекомендував німецькій владі сконцентрувати всі свої зусилля на відділенні від Росії Фінляндії, Прибалтики, Литви і Польщі, а також на створенні в басейнах Дніпра і Пруту «Київського Королівства», в якому б господарювали прусські юнкери. Гартман додавав, що сепарація від Росії території з 34-мільйонним населенням повністю б блокувала її експансію на Захід.

Пізніше ці думки набули популярності серед пангерманістів. У 1895 р. було видано книгу Тормана і Гьотша «Великонімеччина та Серединна Європа в 1950 році», в якій наголошувалося на тому, що німецький народ має стояти над іншими народами Європи та нижчими народами колоній. Автори планували, що до складу «Великої Німеччини» будуть входити: Нідерланди, частина Швейцарії, Австро-Угорщина, Польща, Україна, Прибалтика, Румунія, Сербія.

У ХХ ст. нацисти перейняли експансіоністські ідеї пангерманців, модифікували їх та перетворили на власну зовнішньополітичну програму. Вона була викладена А. Гітлером у 1925 р. у книзі “Mein Kampf”: «...Ми хочемо припинити вічне німецьке прагнення на південь і на захід Європи та ясно вказуємо... у бік територій, розташованих на сході. Ми остаточно рвемо з колоніальною політикою довоєнного часу і переходимо до політики завоювання нових земель в Європі. Коли ми говоримо про завоювання нових земель, ми маємо на увазі Росію і ті окраїнні держави, які їй підпорядковані». Під останніми фюрер розумів західні республіки СРСР, у тому числі й Україну.

Отже, Гітлер наголосив на необхідності здобуття нової землі на сході Європи. При цьому підкреслювалося, що мета може бути досягнута тільки шляхом війни.

Теоретичному обґрунтуванню руху на Схід присвятив свої праці нацистський ідеолог А. Розенберг — «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» (1927) та «Міф ХХ століття» (1928). Він дотримувався тієї думки, що у боротьбі з Росією треба спиратися на пригноблені нею народи: «Німеччина повинна залишати відкритою можливість союзу з Києвом».

Проте Розенберг бажав спочатку використати національно-визвольні рухи, а потім знищити «підвладні Росії окраїнні держави». Саме його ідеями була нашіпована «Mein Kampf». Утім, удаване співчуття пригнобленим народам привертало до нацистів погляди керівників тих політичних сил, які розраховували у своїй боротьбі з Росією на допомогу Німеччини.

Промови Гітлера та його соратників свідчили про те, що Німеччина тримала Україну в полі зору як об'єкт агресії задовго до початку Другої світової війни. Важливою умовою майбутньої реалізації агресивних задумів став прихід нацистів до влади в Німеччині у 1933 р.

Після цієї події головною метою зовнішньої політики Німеччини стає здобуття нового життєвого простору для німців як народу вищої раси. Висловлювання про привласнення українського потенціалу та його «раціональне використання» з'являються вже під час міжнародної конференції у 1933 р. у виступах німецьких міністрів з питань економіки та міністра сільського господарства і продовольства А. Гугенберга.

Того ж року було створене Зовнішньополітичне управління НСДАП, яке очолив А. Розенберг. На посаду начальника штабу було призначено А. Шикеданца, який був експертом із «російського питання» і займався плануванням освоєння Сходу. При управлінні створюється східне відділення. Його керівником стає Г. Лейббрандт — фахівець з «українського питання».

Згодом про Україну починає говорити Гітлер. У промові на партійному з'їзді нацистів 1936 р. у Нюрнберзі він виголосив: «Якби ...безкрай родючі рівнини України були в межах Німеччини — ми б мали все».

Отже, А. Гітлер, прийшовши до влади, хотів, з одного боку, позбутися принизливого версальського «Диктату» і нав'язати його перегляд, а з іншого — об'єднати німців у «Великому Рейху» й потім завоювати для цього Рейху величезний життєвий простір на Сході.

Фактично Німеччина прагнула встановити беззаперечну гегемонію над усією Європою і стати наймогутнішою державою світу. Для реалізації цього плану потрібні були всі ресурси європейського континенту й особливо України. Під час польської кампанії Гітлер зазначав: «Мені потрібна Україна, щоб нас не змогли ослабити голодом, як то було під час попередньої війни».

Вже під час війни на Сході Гітлер не раз висловлювався з приводу України: «Ми з трудом вириваємо у моря кілька метрів землі, ...тоді як на Україні безмежно родюча земля, ...і ця земля чекає на нас» (22 вересня 1941 р.); «Де ще існує регіон, в якому виплавляли б залізо вищої якості, ніж українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, вугілля, марганцю, молібдену? Україна має [величезні] запаси марганцю... І, окрім того... олія, створення плантацій...» (13 жовтня 1941 р.). Подібне проголошував і А. Розенберг: «Завдання України полягає в тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент — сировиною».

Отже, Україні відводилася роль житниці й джерела сировини не тільки для Німеччини, а й для всієї Європи. Завоювання України було частиною великих амбіційних планів нацистської Німеччини.

Східні землі нацисти планували захопити, розділити та використувувати у своїх інтересах. Першим ідею поділу території СРСР висунув А. Розенберг, в основу якого поклав принцип «розділяй і пануй». Наголошувалося на тому, що Радянський Союз — багатонаціональна країна, його національні окраїни відрізняються за рівнем соціально-економічного розвитку. У політичному плані СРСР тримався на силі каральних органів, а в регіонах, приєднаних напередодні війни, відчувалося бродіння.

2 квітня 1941 р. А. Розенберг подав фюреру «Меморандум», в якому пропонувалося поділити Радянський Союз на національні або географічні одиниці: Велика Росія з Москвою як центром; Білорусія з Мінськом або Смоленськом як столицею; Естонія, Латвія і Литва; Україна і Крим з Києвом як центром; район Дону

з Ростовом як столицею; район Кавказу; Середня Азія, або російський Туркестан.

Розенберг, на відміну від Гітлера, дотримувався в зовнішній політиці традиційних імперіалістичних поглядів. Він бачив у майбутньому на Сході новий баланс сил, шукав такого варіанту їх розкладу, який був би найбільш вигідним для Німеччини, забезпечував її панування без кардинальних етнічних змін, залишаючи населення на місці.

Поділ СРСР на сім частин мав послабити імперський центр. «Тривале ослаблення повинно виникнути внаслідок окупації території за трьох можливих умов: через повне знищення єврейсько-більшовицької державної адміністрації; через широку економічну експлуатацію; через передачу важливих районів російського центру новим адміністративним утворенням, а саме Білорусі, Україні й Донському району».

На післявоєнний час Розенберг прогнозував необхідність підтримки Німеччиною нових адміністративних утворень з метою їх протиставлення Росії. Особливі надії покладалися на Україну: «Київ був головним центром держави варягів... Після панування татар Київ довгий час протистояв Москві. Його національне життя ...було засноване на міцній традиції». Виходячи з цього, він зазначав: «Політичним завданням у цьому районі буде утвердження власного національного життя до можливого створення політичної формації, яка б мала на меті ... протистояти Москві й оберігати великонімецький життєвий простір на Сході». Економічно ця область мала б утворити потужну сировинну та продовольчу базу для Третього Рейху.

Розенберг також вважав, що до українських земель слід додати прикордонні смуги від російських областей, щоб послабити Росію і одночасно мати проти неї постійну перевагу. Йшлося про частини Курської та Воронежської областей. Як частка України розглядався і Крим.

Таким чином, Розенберг хотів послабити та ізолювати Росію. Звідси його задум — утворити навколо неї ланцюг національних держав, залежних від Німеччини та ворожих до Росії. Однією з них бачилася Україна. Вона була найбільша, тому і вимагала до себе найбільшої уваги. Втім, у «Меморандумі» не конкретизувалася форма державного утворення на українських землях. Це питання

вирішував лише А. Гітлер, а він не розглядав майбутню українську державу як незалежну.

Автором іншої концепції політики на Сході був Г. Гімmlер. 28 травня 1940 р. він подав Гітлеру доповідну записку «Деякі міркування про поводження з місцевим населенням східних областей». У документі зазначалося: «При поводженні з місцевим населенням... нам доведеться визнати по можливості більше окремих народностей і встановити своє ставлення до них, ...поряд з поляками і євреями ми повинні подумати про українців, білоросів, лемків...

Ми вкрай зацікавлені в тому, щоб не об'єднувати народи східних областей, а навпаки — дробити їх на дрібніші гілки і групи. ...Я сподіваюся, що нам вдасться повністю знищити поняття “євреї”... Більше часу буде потрібно для того, щоб на нашій території зникли такі народності, як українці, гораки і лемки...». До цього слід додати, що Гімmlер, як і Розенберг підкреслював необхідність дезінтеграції Радянського Союзу.

Що стосується А. Гітлера, то в період 1940 — початку 1941 р. він ще не визначився щодо політики на Сході через зайнятість західним політичним вектором, тому приймав від підлеглих різні пропозиції, схвалюючи й ті, й інші. Принаймні ідеї Розенберга спочатку не відкидалися. Так, у процесі розробки плану «Барбаросса» 18 грудня 1940 р. фюрер надав інструкції: «Всю територію Росії слід поділити на ряд держав із власними урядами, які готові укласти з нами мирні угоди...». Він говорив про складність цього завдання, необхідність знищення єврейсько-більшовицької інтелігенції, уникнення заміни більшовицької Росії націоналістичною державою, а головне — швидко організацію «соціалістичних» держав, залежних від Німеччини.

Проте кампанія на Заході завершилася блискавичною перемогою. Початок війни з СРСР також був вражаюче успішним. На тлі цих подій політична «обережність» Розенберга видавалася непереконливою.

Отже, експансіоністські прагнення Німеччини щодо України мали доволі давню історію. Проте лише з приходом до влади нацистів вони приймають конкретне наповнення. Гітлер говорить про здобуття нової землі на сході Європи шляхом війни, про розширення життєвого простору для німців, як народу вищої раси. Згодом все чіткіше вимальовується бажання нацистського фюрера

встановити беззаперечну гегемонію над усією Європою і таким чином стати наймогутнішою державою світу. Для реалізації цього плану Гітлеру були потрібні всі ресурси європейського континенту й особливо ресурси України. Їй відводилася роль житниці та джерела сировини не тільки для Німеччини, а й для всієї Європи. Так, завоювання України стало частиною великих амбіційних планів нацистської Німеччини. У той же час серед керівників Третього Рейху точилися дискусії щодо характеру політики на Сході та політичного майбутнього підкорених народів. У цій суперечці перемогла лінія, яка категорично заперечувала визнання прав і свобод місцевих народів.

Ялі М.Х.,

*старший науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії НАН України,
кандидат політичних наук*

ГЕОПОЛІТИЧНІ Й ГЕОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Розкрито геополітичні та гео економічні чинники військової агресії Російської Федерації проти України; її ключові геополітичні чинники й пріоритети; визначено причини неготовності України до інтеграційних процесів щодо європейського суспільства.

Ключові слова: геополітичні чинники, військова агресія, інтеграційний процес, зовнішньополітичні пріоритети.

Geopolitical and geo-economic factors of military Russian Federation's aggression against Ukraine; its key geopolitical factors and priorities are examined; reasons of Ukraine's lack of readiness for integration processes in European society are determined.

Key words: geopolitical factors, military aggression, integration process, foreign policy priorities.

Після розпаду СРСР на Євразійському континенті розпочався новий геополітичний переділ. Визначилися три основні центри тягіння, які прагнуть сформувати нові політико-економічні утворен-